

SZARKA LÁSZLÓ

NEMZETÁLLAMI ÉRVEK ÉS AZ „ÚJ EURÓPA”

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK
ÉS A CSEHSZLOVÁK ÁLLAMALAPÍTÁS*

A „Nagy Háború” nemzetközi centenáriumi szakirodalmában – a nyugat-európai súlypontú jelenségek, események elemzése mellett – minden korábbinál nagyobb súllyal jelentek meg a *kelet-európai* témák. Így azután rengeteg konferencia, tanulmánykötet, monográfia tárgya volt az orosz, a balkáni és az olasz front története, s velük együtt az itt élő népek, nemzetek háború során megváltozott pozíciója, és természetesen a térség nemzeteinek otthont adó négy dinasztikus birodalom – Németország, Oroszország, Ausztria–Magyarország és az Oszmán Birodalom – egymás után bekövetkezett veresége, valamint háború utáni forradalmak, polgárháborúk és hátrákonfliktusok kérdésköre. Elmondható tehát, hogy a kelet-közép-európai, délkelet-európai térség – mint az antant- és a központi hatalmak ütköző, két kiemelt fontosságú ütköző zónája – iránt minden korábbinál nagyobb érdeklődés mutatkozott.¹

Tanulmányomban Közép-Európa 1918–1920 közötti nemzetállami átalakulásának korabeli forráskönyvei közül Thomáš Garrigue Masaryk *Az új Európa – A szláv Európa* címmel megjelent tervezetét, annak nagyhatalmi, katonai, diplomáciai háttérét, illetve a nemzeti önrendelkezés alapelveinek fokozatos háttérbe szorulását vizsgálom. Minthogy száz évvel a birodalmi szerkezetű régió nemzetállami átlényegülése után sincs konszenzus a többszörösen összetett – jelentős történeti előzményekre, nemzet- és államépítő nacionalizmusokra, valamint a meghatározónak bizonyult nagyhatalmi döntésekre egyaránt visszavezethető – eseménysor megítélésében, érdemes óvatosan mérlegelni a felsorolt tényezők kölcsönhatását. A térség nemzetállamainak tipológiai jellemzésére vállalkozó szerzők abban többé-kevésbé megegyeznek, hogy a multietnikus birodalmak helyén, a többségi nemzetek

* A tanulmány az OTKA/NKFI Hivatal által támogatott, „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” (K 113004) című kutatás részeként készült.

¹ RUMPLER, Helmut – HARMAT, Ulrike (Hrsg.): *Bewältigte Vergangenheit? Die nationale und internationale Historiographie zum Untergang der Habsburgermonarchie als ideelle Grundlage für die Neuordnung Europas* (Die Habsburgermonarchie 1848–1918, XII.), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2018. A nemzetiségi változásokhoz L.: SZARKA László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig, *Világtörténet*, 2015/5., 171–192. p.

önrendelkezésére hivatkozva létrehozott nemzetállamok nagymértékben különböztek egymástól.²

E nemzetállamok létrejötte többnyire jelentős történelmi előzményekkel vagy éppen tartományi különállással rendelkező nemzetek törekvését fejezte ki. 1918-ban ugyanakkor közülük a lengyel, cseh, román és a szerb államalapítás fő meghatározójának elsősorban a rokon nemzetiségek pszeudoföderatív bevonása bizonyult. Egészen más típust jelent a birodalmi örökséget, jogutódlást magukra vállaló osztrák, magyar, török *utódállam* típusa, ahol egyfajta maradékelv alapján a birodalmak korábbi domináns nemzeteinek az etnikai állomány egészénél is kisebb törzsterületén alakíthatták ki a maguk *tiszta* nemzetállamát. Kelet-Közép-Európában valójában csak Finnország és a három balti állam tekinthető olyan nemzetállamnak, amely a 18. századi nemzeti mozgalmak eredeti célját beteljesítve jött létre.³

A multietnikus dinasztikus monarchiák közül kettő, a Habsburg az Oszmán Birodalom megszűnt, az Orosz és a Német Birodalom pedig radikálisan átalakult. Közép-Európában a nemzeti elv alapján szerveződött utódállamok keletkeztek, az Oszmán Birodalomból pedig annak kisázsiai törzsterületén a Török Köztársaság jött létre, a birodalom nagyobbik, arab többségű részei pedig brit és francia mandátumterületekké váltak.

A tudós politikus

Az első világháború éveiben a párizsi–londoni központú csehszlovák politikai emigrációt megszervező és az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetállami átalakítását elsők közt kezdeményező Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) kortársi megítélésében és utóéletében egyaránt sokféle vélemény ütközik. Abban azonban konszenzus van, hogy politikai pályafutásában fontos szerepet játszott viszonylag termékeny társadalomtudományi – történelemfilozófiai, szociológiai és politológiai – tevékenysége.

A bécsi, majd a prágai egyetem tanáráként a 19. századi Oroszországról, az öngyilkosságról, az antiszemitizmusról többnyire németül írt munkái, s azok nemzetközi fogadtatása és visszhangja hamarabb tette őt ismertté, mint

² A győztes nagyhatalmak társult államaiként létrejött Csehszlovák, továbbá Lengyel Köztársaság, illetve a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és a területében duplájára nőtt Román Királyság nemzetállami adottságaiban, jellemzőiben is sok a különbség. Erről L.: LEONHARD, Jörn: *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs*, C. H. Beck, München, 2014, 895–911. p.; Uő.: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923*, C. H. Beck, München, 2018, 47–53. p.

³ HROCH, Miroslav: *Myšlenka nezávislosti v programech evropských národných hnutí*, In: HORSKÝ, Jan – HROCH, Miroslav (eds.): *Sto let. Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost*, Sociologické nakladatelství, Praha, 2018, 98–105. p.

a birodalmi gyűlésben a Cseh Realista Párt képviselőjeként vagy az osztrák-magyar delegációk ülései során nagy figyelmet kiváltó ténykedése. Nem véletlenül sorolták őt kezdettől fogva a *tudós politikusok* sorába.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy tudományos dolgozataiban – talán az 1882-ig terjedő bécsi és az azokat követő első prágai évek történeti és szociológiai feldolgozásait leszámítva – mindig a gyakorlati, politikai tennivalók felől közelítette meg tárgyát. Elemzéseiben – hol bevallottan, hol ösztönösen – a cseh társadalom elvárásainak, illetve az aktuális politikai helyzet kívánalmainak igyekezett megfelelni. Nem véletlen, hogy a kortárs cseh történészek, filozófusok számos munkáját erős fenntartásokkal fogadták.

Sokak számára például Masaryk – a tényeket tetszőlegesen, saját történetfilozófiai prekonceptiója szerint csoportosító – történetfilozófiai munkái (kiváltképpen *A cseh kérdés*, valamint a Husz Jánosról, Karel Havlíčekről és František Palackýról készült kortörténeti elemzések) elfogadhatatlannak bizonyultak.⁴ Masaryk ugyanis a kritikai cseh történetírás eredményeit zárójelbe téve a cseh huszitizmus és a csehországi reformáció értékeiben, azok feltámasztásában vélte megtalálni a cseh történelem vezérfonalát és az általa megrajzolt folytonosságot. Gyakorló egyetemi tanárként, politikusként, az általa 1905-ben alapított Cseh Haladó Párt birodalmi gyűlési képviselőjeként, lapszerkesztőként folyamatosan megpróbálta összehangolni azt a kritikai elemző, a népművelő és az ellenzéki politikai tevékenységet, amelynek fő célját egyre inkább a cseh társadalom létezési, túlélési stratégiáinak megfogalmazásában jelölte meg. Kritikusai éppen ezért elsődlegesen szakmai argumentációjukkal többnyire célt tévesztettek, amikor nehezen értelmezhető, homályos 1914 előtti nemzetpolitikai vízióit próbálták bíráló tárgyává tenni.⁵

A kis nemzetek helye Európában és a csehszlovák kérdés

A Masaryk által Oroszország és Németország közt kijelölt kelet-európai kis nemzeti térben az itt élő nemzeti társadalmak számára – a balkáni konfliktusok

⁴ HAIN, Radan: *Staatstheorie und Staatsrecht in T. G. Masaryks Ideenwelt*, Shulthess Polygraphischer Verlag, Zürich, 1999, 175–182. p.

⁵ Masaryk életútjáról, politikai megítéléséről L.: OPAT, Jaroslav: T. G. Masaryk – osobnost orientační, In: MASARYK, T. G.: *O bolševictví*, Praha, 1990, 75–86. p.; SOUBIGOU, Alain: *Tomáš Garrigue Masaryk*, Paseka, Praha–Litomyšl, 2004, 149–157. p. Masaryk magyar vonatkozásaira L.: DOBOSSY László: *Masarykról magyar szemmel*, In: Uő.: *Gondban, reményben azonosan*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 85–146. p.; MASARYK, Tomáš Garrigue: *A világforradalom 1914–1918*, szerk. SZARKA László, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990; SZARKA László: *Masaryk és Beneš*, In: *Párhuzamos politikusportrék a XX. századi Kelet-Közép-Európából*, szerk. SZABOLCS Ottó, ELTE BTK, Budapest, 1994, 9–27. p.; SZARKA László: *A soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam születése 1919-ben, Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005/3., 109–121. p.

hatására – már 1910-től kezdve elérkezettnek látta az önálló állami létezés kerekeinek a kialakítását. A kis nemzeti létezés és a fennmaradás alapkérdésében – fegyverekkel vagy békés munkával célszerűbb-e biztosítani a nemzeti igényeket – *A cseh kérdés* egyértelmű választ adott, amikor a humanitást hangsúlyozta: „Nem erőszakkal, hanem békésen, nem karddal, hanem ekével, nem vérrel, hanem munkával, nem halállal, hanem étellel kell az életért küzdeni, ez a cseh géniusz válasza, ez a mit történelmünk értelme és nagy elődeink üzenete.”⁶ A csehszlovák állameszmének ezek a korai előzményei Masaryk megfogalmazásában a pozitív munka és békés eszközök prioritását emelték ki. A humánus, a humanista alapelvek hangoztatása miatt gyakran kellett védekeznie a túlzott békülékenység vádjával szemben, holott *A cseh kérdés*ben és szinte minden fontosabb történelemfilozófiai munkájában határozottan kiállt az önvédelem jogosultsága mellett. „A legtisztább humanizmus eszméje sem tiltja és nem tilthatja a védekezést. Éppen a csehországi reformáció tette mindenki számára egyértelművé és bizonyossá, hogy a védekezés nem jelent erőszakot.”⁷

Az ausztrorszláv cseh programok megalapozásától a cseh függetlenség helyreállításának gondolatáig visszavezethető nemzetfilozófiai munkái sok tekintetben összhangban voltak Palacký történelemértelmezésével. Két ponton azonban eltávolodott attól. Masaryk számára a cseh–német együttélés 1914 előtt sohasem jelentett élethalálharcot, mint ahogyan azt Palacký értelmezte, sokkal inkább nemes vetélkedést. Csupán az első világháború idején, a külföldi csehszlovák politikai ellenállás vezetőjeként írt munkáiban helyezte vizsgálódásának középpontjába – jól megfontolt taktikai szempontok miatt – a cseh–német, szláv–germán szembeállást. Ugyanakkor Masaryk nem a homályos ősmúlt Palacký által idealizált, eredendő szláv demokráciáját, hanem a huszitizmus eszményeit tartotta cseh történelem legmaradandóbb értékének és mintaképének.⁸

Ezzel együtt a cseh nemzeti politikai program első masaryki megfogalmazásaiból még hiányzott a cseh történeti államjog (vagyis a történeti Cseh Királyság megújításának) követelményrendszere, mint ahogy a cseh–szlovák kölcsönösség általa is szorgalmazott hasznosításának eredményei fokozatosan váltak a cseh függetlenségi program részévé. Ezek a cseh–szlovák együttélést célul kitűző, etnikai alapozású természetjogi elképzelések fel-felbukkan-
tak a Csehszláv Egység mozgalom korábbi rendezvényein, a cseh szlovakofil kezdeményezések vitafórumain. Mindezek a vágyképek és tervek az 1890-es évek elejétől az aktív pártpolitikai, parlamenti, publicisztikai tevékenységet folytató Masaryk mindennapi kérdéseivé váltak. Téves az olyan megközelí-

⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Česká otázka. Snahy a tůžby národního obrození*, Pokrok, Praha, 1908, 127. p.

⁷ *Uo.*, 126. p.

⁸ ŠOLLE, Zdeněk: Rakousko a Masarykova idea Nové Evropy, In: *Proní světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk*, Ústav T. G. Masaryka, Praha, 1995, 139–148. p.

tés, amely nézeteinek váratlan átalakulását, döntéseinek egyik napról a másikra történő megváltoztatását feltételezi. Ezeket a jelenségeket még a dualizmuskori magyar kormányzati nemzetiségpolitika regisztrálta.⁹

A háború alatt emigrációban kialakított radikális nemzetállami irányváltását, politikai álláspontjának fordulatát tehát hosszú eszmei átalakulás érlelte, amit az elméleti megfontolásainak és gyakorlati tapasztalatainak szembeállításával igyekezett megalapozni. Így például mind a cseh–német, mind pedig a cseh–szlovák viszony értelmezésében gazdag szociológiai, politikai tapasztalatokra támaszkodhatott, és mindkét vonatkozásban korábbi érvrendszerének átalakítására törekedett. A cseh–német konfliktust a Habsburg-monarchiában nem tartotta eleve megoldhatatlan kérdésnek, és amint azt a dualizmus végén, a 20. század elején hosszas egyeztetések árán kialakított cseh- és morvaországi nemzetiségi paktum, az új nyelvhasználati, közigazgatási, választójogi *modus vivendi* bizonyította, e tekintetben a világháború közbejötté nélkül megteremtődhetett volna a konzociális modell cislajtániai kialakulásának lehetősége.

Igaz, maga Masaryk ezt már a világháború kitörése heteiben is másképpen ítélte meg: 1914 őszen többé nem látott módot a cseh kérdés Monarchián belüli megoldására. Ez azonban jóval inkább a világháború által felkínált teljes átalakulás, benne a kisállami koncepció megvalósítása mellett elkötelezett, ennek érdekében emigrációba vonuló politikus vakmerő döntésének tűnik, mintsem a korábbi tapasztalatok és higgadt megfigyelések alapján levont következtetésnek.

A világháború alatt az antant országokban és szövetségeseiknél kifejtett csehszlovák emigrációs propagandában Masaryk érthető okokból igyekezett a szláv–germán ellentétet kozmikus méretűvé növelni: a pángermanizmus által kisajátított *Mitteleuropa*-koncepcióval szemben a német és orosz birodalmak közötti kisnemzeti zóna új és egyedül jogosult létformáját a független nemzeti kisállamok létrehozásában jelölte meg. A cseh–német viszony szempontjából ez a megoldás komoly konfliktusok forrásává vált. Csehszlovákia határainak kialakítása során kezdettől fogva szembe kellett néznie a kisebbségek, mindezekelőtt a hárommilliónál is nagyobb német kisebbség problémájával, amely a cseh–német viszony kiélezett kisebbségi viszonyaival okozott az 1918 novemberében köztársasági elnökké választott Masaryk számára súlyos gondokat.

Az új cseh nemzeti program kidolgozásának másik súlyos próbatételét a cseh nemzet szláv világban elfoglalt helyének, a többi szláv nemzettel – mindenekelőtt a nyelvileg legközelebb álló szlovákokkal – kialakítandó új kapcsolatoknak a meghatározása, tisztázása jelentette. A romantikus pán-

⁹ SZARKA, László: Panslavismus, Austroslavismus, tschecho-slovakische Einheitsbewegung. Die Alternativen der slowakischen nationalen Entwicklung und die ungarische Nationalitätenpolitik am Ende des 19. Jahrhunderts, *Eruditio – Educatio*, 2012, 3–14. p.

szlávizmus, rajongó ruszofília ideje a 20. század elejére már visszavonhatatlannul elmúlt: az Orosz Birodalom szláv protektori szerepe legfeljebb a balkáni szlávok számára jelenthetett reális támaszt, ugyanakkor a lengyelek számára egyre több keserűség, a szlovákok, csehek számára számos csalódás forrása volt Pétervár nagyhatalmi önzése és érzéketlensége.

A 20. század elején jórészt éppen cseh kezdeményezésre bontakozott ki az úgynevezett újszláv mozgalom hangsúlyozottan politikamentes koncepciója. Különösen Masaryk egykori ifjú cseh párti küzdőtársa, Karel Kramář, a későbbi első csehszlovák miniszterelnök jeleskedett e téren. A reális szláv gazdasági, kulturális kapcsolatok kiépítésén fáradozó mozgalmat Masaryk éppen – valójában csupán színlelt politikamentessége és tisztázatlan alapelvei miatt – kezdettől fogva életképtelen vállalkozásnak tekintette, s helyette a földrajzilag, gazdaságilag és nyelvileg egymáshoz legközelebb álló szláv nemzetek gyakorlati együttműködésének gyors kibontakozását sürgette.

E tekintetben az általa az 1890-es évektől szorgalmazott és részben irányított cseh–szlovák egységmozgalom példáját emelte ki. A cseh–szlovák viszony a századforduló táján azonban akár a szláv együttműködés nehézségeit illusztráló példázatnak is beillett volna. A cseh és szlovák rokon nemzetek közötti kapcsolatok a 19. század második felében előbb a szlovák nyelvi önállósodás, majd az osztrák–magyar kiegyezést megelőző és a későbbiek során is fel-feltünetező cseh–magyar közeledési kísérletek miatt meglehetősen esetlegesek voltak; közel három évtizeden keresztül személyi kötődések, ünnepi alkalmak egymásra csodálkozásai és egy szűk szlovakofil cseh értelmiségi csoport kezdeményezései jelentették a rokonság ápolását. A jórészt éppen Masaryk és prágai szlovák diákjai – Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Bohdan Pavlů, Milan Rastislav Štefánik, Anton Štefánek – által beindított cseh–szlovák egységmozgalom igyekezett a pragmatikus gazdasági, szövetkezeti, oktatási kapcsolatok irányába elmozdítani a két nemzetnek a dualizmus éveiben megromlott vagy legalább is ellangyosodott kapcsolatait.¹⁰

Az egész vállalkozás súlyos ellentmondása abban rejlett, hogy Masaryk meggyőződése szerint a szlovákság csupán az egységes cseh nemzetnek a történeti Magyarország északi részén élő része, s ennek megfelelően a cseh–szlovák kölcsönösség, illetve egységmozgalom végső értelme a teljes nemzeti egység megteremtése, illetve – Masaryk értelmezésében – helyreállítása volt. Bár Masaryk 1914 előtt legtöbbször csupán a két nemzet kulturális egységéről beszélt, a csehszlovák államalapítás programjában már igyekezett a csehszlovák nemzetegység elvi álláspontját megvalósítani. „A szlovákok valójában csehek – írta például 1915-ben az angol külügyminisztérium részére

¹⁰ A cseh–szlovák viszony, a *csehszlovák* politikai nemzet ellentmondásairól és a masaryki hagyományok szlovák nemzetfejlődés számára is meghatározó következményeiről L.: HOLEC, Roman: Slovenské československé 20. storočie, In: HORSKÝ–HROCH (eds.): *i.m.*, 265–298. p.

készült memorandumában –, annak ellenére, hogy nyelvjárásukat irodalmi nyelvként használják. A szlovákok úgyszintén önállóságra törekszenek, és elfogadják a csehekkel való egyesülés programját.”¹¹

Ennek megfelelően kezdettől fogva a csehek és a szlovákok egységének előnyeit hangoztatta, egyszersmind kárhoztatta a világháború előtti szlovák politika passzivitását, nagypolitikai ábrándozásait. Hiányolta a reális szlovák nemzeti program kidolgozását és kontraproduktív magatartásként bírálta a cseh részről felkínált segítség szlovák elutasítását, s általában a csehekkel szembeni szlovák bizalmatlanságot.¹² A csehszlovák nemzetegység masaryki programjában kezdettől fogva reális felismerések, helytálló politikai ítéletek (így például a magyarosító nacionalizmus bírálata) keveredtek problematikus történeti érveléssel, megtevesztő etnikai és nemzetfilozófiai argumentációval.¹³

Jóllehet Masaryk mindvégig tisztában volt a cseh és a szlovák nemzeti fejlődés történeti, szociológiai különbségeivel, a politikai utilitarizmus jegyében 1915-től kezdve már a két nemzet egységét hirdette.

A csehszlovák emigráció politika céljai

1914 augusztusában, a háború kitörésének napjaiban a cseh politikai elit három nagyobb csoportra oszlott. A Monarchia és a császár iránti lojalitás a cseh és morva katolikusoktól a szociáldemokratákig terjedően viszonylag széles rétegek magatartását jelentette. Az 1915-ben hazaárulásért letartóztatott és halálra ítélt, majd Károly császár által amnesztiában részesített Karel Kramář körül szerveződött az a nem túl erős neoszláv, ruszofil csoport, amely a háború alatti cseh népi ellenállás nyomán kétségkívül megerősödött, s amely a Masaryk vezette osztrákellenes, függetlenségpárti körökkel is kapcsolatban állt. Masaryk a Balkán-háborúk alatt szerzett külpolitikai tapasztalatai alapján valószínűleg a szarajevói merényletet, majd az 1914. augusztusi hadüzeneteket követően meghozta döntését: hatvannégy évesen elkezdte szervezni emigrációba vonulását. Gondosan felmérte a bécsi, a németországi és a prágai politikai elitek hangulatát, előkészítette az emigrációs munkához szükséges – amerikai cseh és szlovák kivándorlók támogatásával biztosíthatónak tartott – anyagi hátteret s felvette a kapcsolatot brit ismerőseivel.¹⁴

¹¹ Masaryk több más cseh szakértővel közösen 1901-ben egy hosszabb elemzést készített a szlovákok politikai helyzetéről, amely a prágai *Naše doba* című lapban jelent meg *O věcech slovenských* címmel a lap 1901/1–5. számaiban.

¹² MASARYK G. Tamás: *Az új Európa. A szláv álláspont*, ford. DOMBY Bálint, Globus, Košice, 1923, 95. p.

¹³ PEKNÍK, Miroslav: T. G. Masaryk a niektoré aspekty slovensko-českých vťahov za prvej svetovej vojny, In: *První světová válka...*, 227–236. p.

¹⁴ SOUBIGOU: *i.m.*, 161–165. p.

A Monarchia háború utáni átalakításával kapcsolatos elképzeléseiről a háború kirobbanását követően először a brit Foreign Office részére juttatott el részletes feljegyzést. 1914 szeptemberében és októberében két alkalommal is ki tudott utazni a semleges Hollandiába. Szeptemberben levelet írt Robert William Seton-Watsonnak, a londoni *The Times* külpolitikai tudósítójának, s azt kérte, hogy találkozzanak Rotterdamban. Ez a találkozó második útja során, október közepén valósult meg.¹⁵ Seton-Watson ekkor már a közép-európai nemzetiségi kérdés szakértőjének számított, aki október 24–25-i titkos megbeszélésükről részletes feljegyzést készített a brit külügyminisztérium részére. Az elképzelés lényegét – Németország Masaryk által már ekkor feltételezett veresége esetén – a független Csehország („independent Bohemia”) kialakításának terve jelentette. Ennek részeként a történeti cseh- és morvaországi, cseh-sziléziai területek mellett Masaryk már ekkor szorgalmazta a felső-magyarországi szlovák megyék („Slovensko”) területének bevonását, amelynek határait részben a Duna, részben pedig a Csallóköz északi határát jelentő Kis-Duna, illetve az Ipoly folyókkal, majd pedig a ruszin területekig a magyar-szlovák nyelvhatárral írta le. Az 1914. őszi vázlatnak ezt a magyar-szlovák vonatkozását az is érdekessé teszi, hogy „Tokaj Magyarországnál való meghagyása mellett” Masaryk – nyilvánvalóan az oroszok 1914. októberi északkelet-magyarországi betörésére reagálva – Ungvárt, Munkácsot és Máramarosszigetet az Orosz Birodalom részeként írta le.¹⁶ Ezzel csupán azt kívánom jelezni, hogy már emigrációba vonulása előtt többé-kevésbé készen állt az a több cseh politikustársával és szakértővel egyeztetett elképzelése, amely a központi hatalmak vereségével és a Monarchia felbomlásával számolva a térség nemzetállami feldarabolásában gondolkodott. A hollandiai utak után lányával, Alicével, útjukat gyógyüdülésként feltüntetve, 1914 decemberében Rómán keresztül emigrált, majd 1915 januárjától a francia határ mellett, Genf közelében alakították ki első állandó emigrációs központjukat.¹⁷

A cseh és szlovák történetírásban „külföldi csehszlovák ellenállásnak” nevezett politikai emigráció 1915–1916 között főleg Genf és Párizs központtal működött. Masaryk mellett Edvard Beneš, valamint a francia állampolgár-

¹⁵ RYCHLÍK, Jan – MARSZIK, D. Thomas – BIELIK, Miroslav (eds.): *R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. Documents. 1906–1951*, I., Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, Martin, 1995, 201–208. p.

¹⁶ Seton-Watson az új csehszlovák nemzetállam („new Czecho-Slovak racial state”) masaryki elképzeléshez fűzött megjegyzésében mindenesetre jelezte, hogy a javasolt terület tartható határait „etnikai elven rendkívül nehéz lenne megrajzolni”. *Uo.*, 209. p.

¹⁷ KUBŮ, Eduard: *T. G. Masaryk a jeho c. k. protionici. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*, Univerzita Karlova Nakladatelství Karolinum, Praha, 2015; ORZOFF, Andrea: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948*, Oxford University Press, Oxford, 2009, 32–43. p.

ságú szlovák Milan Rastislav Štefánik, az 1916-ban az amerikai Szlovák Liga megbízásával hozzájuk csatlakozó Štefan Osuský alkották a nyugat-európai vezetést. Az emigrációs Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak Párizs volt a székhelye. Ezzel párhuzamosan folyamatosan kapcsolatban álltak az oroszországi, amerikai, angliai cseh és szlovák szervezetekkel is.¹⁸

Mindvégig fontos szerepet játszott Masaryk brit és amerikai kapcsolatrendszere, Beneš francia és brit külpolitikai háttér munkája, illetve Štefánik olasz és francia ismeretsége, katonai szervezőkészsége.¹⁹ Ezzel együtt a politikai emigráció programjának alakításában, a nagyhatalmak politikai befolyásolásában 1916 októberétől kezdve fontos fórummá vált a Seton-Watson és Masaryk által Londonban közösen alapított *A New Europe* című folyóirat.²⁰

A prágai „otthoni ellenállás” – a „cseh Maffia” – tevékenységét nem sikerült az osztrák rendőrségnek felszámolnia, azt követően sem, hogy Kramářt előzetes megfigyelések és perdöntő bizonyítékok alapján 1915. május 21-én letartóztatták. Masarykéknak a folyamatos osztrák megfigyelés ellenére sikerült fenntartaniuk a folyamatos kapcsolatokat, ami a munka összehangolása mellett főleg a belpolitikai információk, a sajtótevékenység szempontjából volt meghatározó.²¹

Masaryk akciója 1915-ben előbb a Husz János megégetésének 500. évfordulóján elmondott beszédével, majd *A kis nemzetek problémája az európai váltságban* címmel 1915. október 19-én – Herbert Henry Asquith brit miniszterelnök védnöksége alatt – a londoni egyetemen megtartott előadásával nagy figyelmet váltott ki a nyugat-európai sajtóban.²² A következő évben Briand francia miniszterelnökkel folytatott megbeszélése jelentette az újabb minőségi előrelépést az emigrációs politikai mozgalom számára, miközben Beneš folyamatosan igyekezett hírekkel ellátni a brit, francia és az amerikai sajtót a Monarchia „elnyomott nemzetéről”. Jól szervezett amerikai, franciaországi „szláv sajtóhírügynökségük” segítségével, valamint az Ernest Denis közre-

¹⁸ SZARKA László: Egy XX. századi államalapító emlékiratai, In: MASARYK: *A világforradalom 1914–1918*, 437–441. p.

¹⁹ Az amerikai kapcsolatrendszer, a Wilson elnök bizalmasához, House ezredeshez, Lansing külügyminiszterhez és magához Wilson elnökhöz vezető összeköttetések legjobb feldolgozásai: MILLER, Betty: *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*, University of Nord Carolina Press, Chapell Hill, 1989; KOVTUN, Jiří: *Masarykův triumf*, Sixty-Eight Publishers Corp., Toronto, 1987; HÁJKOVÁ, Dagmar: *Emanuel Voska. Špionážní legenda první světové války*, Academia, Praha, 2014, 101–111. és 270–280. p.

²⁰ BARI László Bence: *A New Europe, Ausztria és Magyarország (1916–1918)*, In: JUHÁSZ József – BARTHA Eszter (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2016, 72–81. p.

²¹ KALVODA, Josef: *Genese Československa*, Panevropa, Praha, 1998, 78–96. p.

²² Az előadás szövegének angol kiadása: MASARYK, Thomas G.: *The Problem of Small Nations in the European Crisis*, King's College, London, 1960.

működésével elindított *Nation Tchèque* című lappal sikerült bejutniuk a párizsi politikai nyilvánosság első köreibe.

Ezzel párhuzamosan a cseh és szlovák hadifoglyokból 1916-tól Štefánik és Masaryk irányításával elkezdődött a franciaországi, az oroszországi, majd 1917-től az olaszországi, s végül 1918-ban az amerikai csehszlovák légiók megszervezése és bekapcsolódása az antant hadseregek működésébe. Ebben különösen nagy szerepet játszott Milan Rastislav Štefánik, akinek sikerült elérnie, hogy a négy országban együttesen 70–90 ezer fő között mozgó csehszlovák légiók egyre önállóbb haderőként léphettek fel, ami különösen a világháború záró szakaszában járult hozzá ahhoz, hogy jóval a háború vége előtt, már 1918 júliusa és szeptembere között Párizs, London, majd végül az amerikai elnök is szövetséges hadsereggént, a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot pedig szövetséges kormányként ismerte el.²³

Az új Európa – szláv megközelítésben

A világháború négy éve alatt készített több tucatnyi csehszlovák emigrációs memorandum mellett *Az új Európa* című politikai röpirat bizonyult különösen informatívnak és fontosnak. Masaryk 1917-ben Pétervárott kezdte összefoglalni saját Európa-vízióját és 1918 júniusában Washingtonban fejezte be az erősen propagandisztikus célzatú munkát.²⁴ Ez az 1918 őszen Londonban angolul, majd fokozatosan a világ számos nyelvén megjelent programirat a háborúban szembenálló két hatalmi tömböt a demokrácia és a teokrácia küzdelmeként írta le, s a csehszlovák mozgalmat és vele együtt a többi kelet-közép-európai „elnyomott nemzetiséget” az antanthatalmak szövetségeseként határozta meg. A világháború pozitív értelmét a kelet-európai kis nemzetek felszabadításában, illetve Kelet-Európa nemzetállami átalakításában jelölte meg: „Én azt hiszem, hogy az a helyes, hogyha a nemzetet és a nemzetiséget a társadalmi törekvések céljának, az államot pedig eszközünek tekintjük. Tény, hogy minden tudatos népközösség saját államiságának felállítására törekszik.”²⁵

Masaryk a történeti Magyarország szerepét, a magyar politikai elit háború alatti teljesítményét, a dualizmuskori Magyarország nemzetiségi politikáját rendkívül szigorúan, publicisztikus túlzásokba esve bírálta. Jellemző, hogy a szlovákoknak a csehekkel szembeni visszafogottságát kizárólag a szerinte

²³ FERENCŰHOVÁ, Bohumila a kol.: *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie). Kapitoly a príspevky*, Spoločnosť Pro História, Bratislava, 2014, 13–26. és 47–59. p.; KALVODA: *i.m.*, 220–234. p.

²⁴ Teljes szövege legutoljára 1923-ban jelent meg Kassán: MASARYK: *Az új Európa*. Részletek olvashatóak MASARYK: *A világforradalom 1914–1918*, 411–428. p.

²⁵ MASARYK: *Az új Európa*, 42. p.

„brutális” magyar nemzeti elnyomással magyarázta: „Az elszigetelt magyar nyelv nem ismerése és egy nyugat felől való beható ellenőrzés lehetetlensége folytán a magyarok fenntarthatják oligarchikus abszolutizmusukat és a magyarosító imperializmusukat. Ezt az abszolutizmust a »magyar állameszme« címén dicsérik; ezen a ponton megegyeznek a magyarok a porosz junkerekkel, akik viszont a porosz állam eszméjét tartják nagyra. Már Szent István, a magyar állam megalapítója tökéletlennek mondotta az olyan államot, amelyet csak egy nép alkot, a más népeket leigázó nemzetek államtudománya mindig is mindenütt ugyanaz. Poroszok, osztrákok, magyarok, törökök között benső megegyezés létezett.”²⁶ Az *Intelmek* vendégek (hospesek) befogadására intő passzusának nyilvánvalóan szándékos félreinterpretálásával, tudatosan és előítéletesen negatív képet rajzolt Magyarországról. Ezen kívül is számos bánatóan egyoldalú és elfogult állítás jellemzi *Az új Európa* Magyarország-képét.

Ugyanez folytatódik a történeti magyar államkeretek közt kialakult szlovák nemzetiség fejlődését bemutató részekben, amely szerinte „a csehszlovák nemzet” részeként „már a 7. században” (!) szembeszállt Németországgal és Ausztriával. Magáról a felső-magyarországi szlovák etnikai területről, „Slovenskóról” pedig mint a Nagymorva Birodalom központi területéről, illetve a cseh-szlovák egységről a következőket olvashatjuk: „A 10. században ez a rész elszakított az anyaországtól [!]; később átmenetileg, politikailag ismét egyesült a testvértörzsszel, sőt egy időben önálló is volt.”²⁷ Kulturális tekintetben a szlovákok mindig szoros összeköttetésben maradtak a csehekkel. A csehek és a szlovákok egyesülése tehát legitim követelés.”²⁸

A szlovák kérdés történeti kontextusának megrajzolása kezdettől fogva meglehetősen egysíkú: már *A csehkérdés* című könyvében, és későbbi szlovák tárgyú publicisztikájában Palackýnak a magyarokkal szembeni fenntartásait és előítéleteit ismétli meg, megfűszerezve a korabeli szlovák nacionalizmus egyik-másik argumentumával. Mindennek a korabeli fejlemények szempontjából aligha volt komoly jelentősége, a csehek és szlovákok rólunk alkotott történeti képében azonban ezek az elfogultságok és előítéletek máig visszhangra találnak.

Az 1918-ban létrejött soknemzetiségű csehszlovák nemzetállam kisebbségpolitikai engedményeinek határait Masaryk *Az új Európa* kisebbségi fejezeteiben a következőképpen jelölte ki: „Becsületesen megvalósított nemzetiségi önkormányzat, a nyelv elismerése az iskolában, a hivatalokban, a parlamentben némely esetben, különösen ott, ahol nemzetiségi kisebbségről van szó, célhoz is vezetne, de sohasem a többségi nemzeteknél, illetve egész

²⁶ *Uo.*, 70. p.

²⁷ Ezzel Masaryk alighanem a Csák Máté-korszak vagy a Jiskra-féle huszita periódus „szlovák” tartományi különállásának mítoszára kívánt utalni.

²⁸ MASARYK: *Az új Európa*, 50. p.

népeknél, mint aminők a csehszlovákok, a lengyelek és mások.” Ugyanott a nyelvhasználati jogokról szólva leszögezte: „Ahol azonban a lakosság különböző nemzetiségű, ott valamely nyelv hivatalos elismertetése rendszerint nemzetiségi viszályokra ad okot, és az elnyomott nemzetiségnek arra kell törekednie, hogy a nyelvi jogokat külön elismertesse és törvényben biztosítsa.”²⁹ A nemzetiségileg vegyes államokban Masaryk tehát 1917–1918-ban a honos nyelvek és kultúrák egyenjogúságának biztosítását tartotta szükségesnek.

Három találkozó Wilson elnökkel

Masaryk Oroszországból 1917 decemberében Japánon keresztül indult az Egyesült Államokba. Tokióban memorandumot készített az amerikai külügyminisztérium részére az oroszországi, főként a szibériai katonai és belpolitikai helyzetről, amelyben hangsúlyozta a bolsevik hatalommal való amerikai kapcsolatfelvétel és a japán intervenció megakadályozásának szükségességét. Emellett természetesen kiemelte annak fontosságát, hogy a 30-40 ezer főre becsült oroszországi csehszlovák légiók elfoglalták a transzszibériai vasút legfontosabb állomásait, a Cseljabinszktól egészen Vlagyivosztokig terjedő szakaszon. Ez a tokiói memorandum, együtt Masaryk amerikai érkezésének hírével igen nagy visszhangot váltott ki az amerikai közéletben, hiszen mindenki attól tartott, hogy az Egyesült Államok akaratlanul is részesevé válhat az oroszországi polgárháborúnak.

Masaryk 1918 áprilisában érkezett az Egyesült Államokba. Május 5-én az amerikai cseh és szlovák szervezetek ünnepélyesen fogadták Chicagóban, négy nappal később pedig már Washingtonba érkezett. A pályaudvaron Richard Crane szenátorral együtt a kongresszus 27 tagja is jelen volt ünnepélyes fogadásán. Ő maga és amerikai ismerősei mindent elkövettek annak érdekében, hogy Wilson elnök mielőbb fogadja őt. Pozícióját erősítette a Monarchia „elnyomott népeinek” 1918. áprilisi római kongresszusán elfogadott nyilatkozat, amely Ausztria–Magyarország felszámolását sürgette. Ennek ellenére május második felében előbb William Philips külügyminiszter-helyettessel, majd június elején Lansing külügyminiszterrel tudott csak tárgyalni. S bár az amerikai sajtó mint a szláv nemzetek szabadságharcosát ünnepelte, és maga Masaryk is minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy az Egyesült Államokat felszólítsa arra, hogy lépjen fel az Osztrák–Magyar Monarchia ellen és támogassa az önállóságra törekvő kis nemzeteket, a State Department vezetője szinte kizárólag a szibériai állapotokról tárgyalt vele. Ugyanez volt a helyzet akkor is, amikor 1918. június 19-én először tárgyalhatott az Egyesült Államok

²⁹ *Uo.*, 37. p.

elnökével, akit májusi–júniusi sajtónyilatkozataiban több alkalommal is mint a háború befejezése szempontjából a világpolitika döntő tényezőjét méltatott. A tárgyalás vége felé Masaryk egyértelművé tette: a francia és a brit kormány már eldöntötte, hogy nem támogatják a Monarchia egyben maradását, s ezzel próbálják a központi hatalmak egységét megbontva felgyorsítani a háború győztes befejezését. Ugyanezt a döntést kérte Wilsontól, aki a tárgyalásokról készült masaryki feljegyzés szűkszavú állítása szerint „elfogadta ezt a véleményyt és egyetértett vele”.³⁰

A nyugati és az olasz fronton a központi hatalmak 1918 júniusában beindított koncentrált támadások hírei hatására Washingtonban az oroszországi intervenció ügyét egyetlen felelős tényező sem kívánta támogatni, ami az ott állomásozó és a szovjetekkel egyre több helyen katonai konfliktusba keveredett csehszlovák légiók súlyát napról napra felértékeltte. A Masaryk–Wilson tárgyalások napján a csehszlovák egységek Omszk vasútállomását és környékét vették be éppen. Wilson számára a franciaországi német és az olaszországi osztrák–magyar offenzíva hírei élére állították a kérdést: fenn lehet-e tartani a központi hatalmak közül a leginkább sebezhető Habsburg-monarchiával szembeni visszafogott amerikai magatartást, vagy szabad utat kell engedni „az elnyomott népek” függetlenségi törekvéseinek?

Robert Lansing kezdettől fogva összekapcsolta a szibériai intervenciót az ott harcoló és június közepén Vlagyivosztokot is elfoglaló csehszlovák légiók támogatásával, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetállamokra való felosztásának kérdésével. A nyugati szövetségesek intervenciót sürgető határozott felszólalásait felhasználva Lansing június 25-én Wilson számára készített sürgős feljegyzést. Ebben azt hangsúlyozta, hogy Németország vereségét, a „porosz Mitteleuropa-tervek végét és Oroszország német megszállásának felszámolását a Habsburgok monarchiájának felszámolásával lehet a legbiztosabban elérni”. „Úgy látom – írta Wilsonnak –, hogy Ausztria–Magyarország jelenlegi politikai és társadalmi feszültségei, illetve az Olaszország elleni offenzíva sikertelensége miatt nemcsak politikailag célszerű, hanem az érintett nemzetekkel szemben is igazságos, hogy feltétel nélkül a független Lengyelország, Csehország és a független jugoszláv állam oldalára álljunk, s támogassuk, hogy a monarchiabeli románok és olaszok is visszatérhessenek oda, ahova természetesen tartoznak.” Wilson másnapi válaszában egyetértéséről biztosította külügyminiszterét, s ezzel az amerikai kormányzat osztrák–magyar politikájában bekövetkezett az a fordulat, amely semmi jót sem ígért a központi hatalmaknak, s különösen a Monarchia egyben tartása érdekében minden követ megmozgató osztrák–magyar uralkodónak.³¹

³⁰ KOVTUN: *i.m.*, 276. p.

³¹ *Uo.*, 277–278. p.

Ezt követően Wilson igyekezett visszafogni az oroszországi intervenció ötletét pártoló amerikai tényezőket, és augusztus elején bejelentette, hogy Washington csak a szibériai csehszlovák légiók fegyverekkel való támogatásával és egy hétezer főből álló katonai kontingenssel kíván bekapcsolódni az oroszországi akcióba. Ezzel egy időben, többek között Masaryk állandó sürgetései hatására, Lansingnak sikerült elérnie, hogy az elnök hozzájárulását adja ahhoz a nyilatkozathoz, amellyel 1918. szeptember 3-án „az Egyesült Államok kormánya a külföldi Csehszlovák Nemzeti Tanácsot háborúban álló de facto kormányként elismeri, amely rendelkezik mindazon jogokkal, amely a csehszlovákok katonai és politikai ügyeiben őt a vezetésre feljogosítja”.³²

Ekkortól kezdve Masaryk és Wilson közt másfél hónapon át csak írásos üzenetváltás történt. A második, az elsőnél is rövidebb, alig húszperces találkozásukra szeptember 11-én került sor. Az udvariassági látogatás elején Masaryk megköszönte a Csehszlovák Nemzeti Tanács amerikai elismerését. A rövid beszélgetés fő témája magától értetődően a csehszlovák légiók szibériai harcainak értékelése volt. Wilson szerint páratlan történeti hőstett, amit a csehszlovákok végbe vittek, Masaryknak a találkozóról készült feljegyzése viszont azzal ér véget, hogy megígérte az elnöknek, elküldi számára a német néprajzi térképet, saját megjegyzéseivel. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy Wilson ekkor már szembesült a tervezett csehszlovák állam etnikai sokszínűségével.³³

Washingtoni tartózkodásának októberi napjaiban a folyamatos diplomáciai tárgyalások mellett Masaryknak még két fontos feladata volt. Egyrészt előkészítette a csehszlovák állam függetlenségi nyilatkozatát. Másrészt tapasztalva az amerikai elit tartózkodó magatartását és félelmét közép-európai nemzetállami felosztásának előkészületei láttán, elhatározta, hogy lengyel, délszláv, román kollégái közreműködésével szándéknyilatkozatot készít és fogadtat el a felszabadult közép-európai nemzetek uniójáról.

A harmadik Wilson–Masaryk találkozóra az időközben, 1918. november 14-én Prágában köztársasági elnökké választott Masaryk másnapi hazautazása előtt került sor. A félórás találkozó során Masaryk köszönetet mondott a csehszlovák törekvések amerikai támogatásáért, majd a lengyel és az orosz kérdés megoldásáról cseréltek véleményt. Masaryk szerint Finnország és Lengyelország kivételével fent kellett volna tartani az Orosz Birodalom egységét. Azt javasolta Wilsonnak, hogy a békekonferencián maradjon meg az alapelvek védelmezőjének, s ne bonyolódjék bele az európai részletkérdésekbe.³⁴

³² A nyilatkozat záró mondata szerint az amerikai kormány kinyilvánította készségét a közös ellenség elleni háborúban az elismert de facto kormánnyal a formális szövetség megkötésére, L.: *Uo.*, 396. p.

³³ *Uo.*, 431–432. p.

³⁴ *Uo.*, 628–629. p.

Államalapítás, nemzetiségi politika a nemzeti diktatúra jegyében

Az új Európa a németországi, ausztria-magyarországi és törökországi kisebbségi nemzetek védelme kapcsán teljes joggal bírálta azt a magatartást, amely az illető kisebbségi nemzeteket az egyes államok belügyének tekintette: „Amíg ez a farizeusi alapelv érvényben marad, addig természetesen nem lehet megvalósítani a nemzetek önrendelkezését.”³⁵ A sokat idézett megállapítás érvényességét Masaryk az utódállamok esetében sem cáfolta meg, sőt több alkalommal is hivatkozott a békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseire: „A nemzetiségi kisebbségek jogait a párizsi békekonferencia megállapította. Mi azonban sokkal többet akarunk adni a nemzeti kisebbségeinknek, így a magyaroknak is, ennek az értékes, törekvő, becsületes és jó népnek.”³⁶

Masaryk viszonya a csehszlovákiai kisebbségekhez, különösen a magyarsághoz többféle módon értelmezhető. Masaryk politikai felelőssége köztársasági elnökké választása után mérhetetlenül megnőtt: nyilatkozataiban, írásaiban, beszédeiben a hangsúlyok jól kivehetően attól függően változtak, milyen közönség számára és milyen rendeltetéssel készültek. Az egyik legszembetűnőbb – és a kisebbségek számára kétségkívül a leginkább sorsdöntő – változás a népszavazás megítélésében következett be. Amíg 1917-ben ő maga szorgalmazta a határok megállapítására a népszavazás elvét, a Károlyi-kormány népszavazás-ajánlatát mereven elutasította, mint ahogy a német kérdésben sem vélte alkalmazhatónak többé.³⁷

Megváltozott Masaryk álláspontja az etnikai határok kialakíthatóságának és az ún. stratégiai határok jelentőségének megítélésében is. Míg 1917-ben mind a cseh–német, mind pedig a magyar–szlovák határok esetében hajlott az etnikai határokat lehetőség szerint maximális mértékben figyelembe venni, és a földrajzi-stratégiai határoknak nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, 1919-ben, különösen a Magyarországi Tanácsköztársaság és a Csehszlovákia közötti szabályos háború tanúsága szerint többé már a Dunát sem

³⁵ MASARYK: *Az új Európa*, 39. p.

³⁶ Masaryknak a komáromi *A Hírek* című napilap 1920. június 7-i számában *A köztársaság elnökénél* címmel megjelent interjúját közli *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky (1918–1920)*, I., Praha, 1933, 310–314. p.

³⁷ Masaryk a szocialisták stockholmi konferenciájára (1917) utazó Max Prokop számára készült instrukciókban „német–magyar minoritások” címszó alatt a kisebbségek számának minimalizálását és ennek érdekében a népszavazást szorgalmazta. Vö. KAUTMANN, František: *Masaryk – Šalda – Patočka*, Evropský kulturní klub, Praha, 1990, 39. p. – A budapesti *Déli Hírlap* számára 1919. január 9-én adott interjújában már teljesen elhatárolta magát a népszavazás alkalmazásától. Masaryk álláspontját a Károlyi-kormány éppen leköszönőfélben levő nemzetiségi minisztere, Jászi Oszkár a *Világ* 1919. január 13-i számában bírálta, és a népszavazást a nemzeti önrendelkezés egyedüli demokratikus eszközeként védelmébe vette.

tartotta elegendően biztonságos határnak, és a jobb oldali hídfők kiépítését, elfoglalását tervezte.³⁸

A csehszlovák államszervezés munkája Masaryk számára nem ért véget emigrációs tevékenységével, köztársasági elnökké választásával és diadalmas hazatéréssel. Jellemző, hogy az Egyesült Államokból Párizson keresztül 1918 novemberében hazájába, a győztes nagyhatalmak által 1918 nyarán de facto független államként elismert Csehszlovákiába visszatérve legfontosabb feladatai közé az ország belső stabilitásának biztosítása, illetve a szlovákok, rutének s persze legfőképp az új állam második legnépesebb nemzeti közössége, az akkor közel hárommillió csehországi németiség ellenállásának, önállósulási, illetve kiválási törekvéseinek leszerelése tartozott.³⁹

Az új állam törvényes, politikai, társadalmi rendjének a kialakításából a hetvenedik életéhez közeledő államfő teljes energiájával kivette részét: a politikai pártok erőviszonyainak állandósítása, a kormányképes csoportosulások egyeztető mechanizmusának kidolgozása, az ellenzéki pártok minimális lojalitásának biztosítása mellett (ez volt egyébként a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt kettéválásával 1921-ben létrejött Csehszlovákia Kommunista Pártja engedélyezésének is a feltétele), Masaryk elsősorban az új állam ideológiájának, államelméjének formálásában, kialakításában játszott vezető szerepet.⁴⁰

A rendkívül szerteágazó, és a térségben egyedül a korai osztrák államfejlődéshez fogható társadalmi reformprogram, az állam bel- és külpolitikai arculata jórészt Masaryk elképzeléseit tükrözték. Ebből a rendkívül összetett folyamatból itt csupán az első Csehszlovák Köztársaság nemzetiségpolitikájának Masaryk által sugalmazott alapelveit és már a világháború éveiben kialakított célkitűzéseit összegzem. Bár a csehszlovák emigrációs politika hosszú ideig igyekezett leplezni azt a tényt, hogy az általa elképzelt új csehszlovák államban a nem cseh és nem szlovák népesség összlétszáma meghaladta a négymilliót, kezdettől fogva hangoztatták, hogy a Csehszlovákiához kerülő kisebbségek számára maximális kisebbségi jogokat biztosítanak.⁴¹ Ennek megfelelően a csehszlovák törvényhozás a – Csehszlovákia által szor-

³⁸ Okmányok T. G. Masaryk nép- és nemzetellenes politikájáról, Bratislava, 1954, 50–51. p. – Az 1917. évi álláspontját a *The New Europe* címmel Londonban megjelent folyóirat 1917. márciusi számában fejtette ki.

³⁹ MASARYK, T. G.: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdéstről és az antiszemitizmusról*, összeáll. FAZEKAS József, utószó SZARKA László, Regio–Madách–Kalligram, Budapest, Pozsony, 1991, 23–35. p.

⁴⁰ VONDRÁSEK, Václav: Konstituování státnosti a problémy její obrany, In: *Proní světová válka...*, 96–102. p.

⁴¹ A nagyhatalmak képviselői számára is meglehetősen tűnő nemzetiségi sokszínűségre megoldást ígérő Beneš a párizsi békekonferencián a „keleti Svájc” megoldást helyezte kilátásba. HAVLIN, Michael: *Die Rede von der Schweiz. Ein medial-politischer Nationalitätendiskurs in der tschechoslowakei 1918–1938*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2011, 18–25. p.

galmazott és jórészt önként vállalt – nemzetközi kisebbségvédelmi garanciák mellett kezdetben igyekezett a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait kodifikálni. Így született meg az 1920/44. sz. törvénycikk a kisebbségek anyanyelvének használatáról, amely a 20%-nál nagyobb arányban kisebbségi jellegű településeken, illetve közigazgatási egységekben egyenjogúsította a német, magyar, rutén és lengyel nyelvet.⁴²

Masaryk a kisebbségi kérdés kezelésében nem zárt ki eleve egyetlen esz-közt sem. Így például még a köztársaság megalakulása előtt, de köztársasági elnökként is számos alkalommal – utóbbi minőségben összesen 19 dokumentálható esetben – kifejezte azt a meggyőződését, hogy a szomszédos államokkal, köztük mindenekelőtt Magyarországgal, kölcsönös megegyezés alapján – olykor bizonyos kompenzációk lehetőségére is utalva – a békés határrevízió lehetőségétől sem zárkozott el.⁴³

Masaryk ugyanakkor szorgalmazta a nemzetiségi megbékélésnek olyan máig hiányzó belső megoldásait is, mint a kisebbségi nyelvek oktatását a többségi iskolákban, a köztársaság minden nemzetisége számára a teljes azonosulás lehetőségét kínáló népi himnusz megalkotását vagy a nemzeti kisebbségek felsőoktatásának és tudományos életének felkarolását stb.⁴⁴

Ezzel együtt mind a csehszlovák nemzetiségi jogalkotásban, mind pedig a pozitív és előrelátó kisebbségpolitika gyakorlatában a kezdeti lendület elakadt. Amikor 1935-ben – még Masaryk köztársasági elnöksége idején – megkezdődtek az ún. kisebbségi statútum munkálatai, a prágai minisztériumok a kisebbségi vonatkozású törvények, miniszteri rendeletek felől érdeklődő miniszterelnöki és belügyminiszteri körlevélre legtöbbször csupán nemleges, illetve formális válaszokat küldhettek, melyek arról tanúskodtak, hogy a kisebbségek egyenjogúsítása a közélet egyes területein mindvégig szabályozatlan maradt. Ugyanígy kevés valósult meg Masaryknak abból az alapelvéből, hogy a kisebbségek lojalitását az állam tudatos és pozitív kezdeményező politikájával kell biztosítani.⁴⁵

Mindazonáltal pozitív kisebbségpolitikai megszólalásai és gondolatai, illetve azok gyakorlati megvalósulása közt a két világháború közötti Csehszlo-

⁴² PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v proní Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, Karolinum, Praha, 2009, 36–43. p.; SZARKA László: *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016, 135–147. p.

⁴³ Ilyen értelemben tárgyalt Masaryk például az antant megbízottjával, Smuts tábornokkal 1919 áprilisában; a magyarlakta területek egy részének átengedéséről való tárgyalásokat mint lehetőséget említette Vavro Šrobárhoz írott 1919. novemberi levelében. A határrevízió magyarok számára kedvező megoldása felmerült Masaryk és Jászi, valamint Masaryk és Károlyi 1920. eleji tárgyalásain is.

⁴⁴ PETRÁŠ: *i.m.*, 43–45. p.

⁴⁵ SZARKA: *A multietnikus nemzetállam 1918–1992*, 177–202. p.

vákiában folyamatos nőtt a távolság. Ezzel a ténnyel még a kormánypárti – korabeli kifejezéssel szólva *aktivista* – magyar fórumoknak is szembesülniük kellett: „Sajnos, Masaryk országában az elnökkel együtt csak egy-két tucat ember van, aki eme korunkat betöltő és korunk szellemét jellemző eszme [értsd: a demokrácia] komoly kertésze volna. Csehszlovákiában a nemzeti kisebbségeket az alsórendű hatóságok még úgy kezelik, mint akiket állandóan büntetni akarnak, az itt élőkkel és az itt hasznos munkát végzőkkel még mindig a gyötrelem kálváriáját járatták, és a köztársaság közel évtizedes fennállása után még mindig vannak első- és másodrendű állampolgárok, még mindig vannak extrajogúak és joguktól megfosztottak. [...] A prágai vár magasán fekszik, és mi, szlovenszói magyarok csak ritkán kerülhetünk az ország legelső méltósága elé, hogy elpanaszoljuk bajainkat, és megértessük vele, hogy az ő nagyszerű és bölcs demokráciája mire hozzánk leér, egészen más értelmet kap, mint ahogy azt ő emberileg és tudományosan elgondolja.”⁴⁶ Masaryk elszigetelődése a belpolitikai életben éppen a nemzetiségi kérdés kezelésében vont maga után súlyos következményeket. Cseh elvbarátai közül szinte kizárólag Emanuel Rádl nemzetiségpolitikai munkásságában folytatódtak Masaryk pozitív elképzelései.⁴⁷

Nemzetállam – végső cél vagy közbülső stádium?

Nem csupán a kisebbségi kérdés alakulása, hanem az egész közép-európai régió fejlődése szempontjából fontosnak tűnik véleményének egy további komoly fordulata. Masaryk – a világháború első éveiben minimális programként, majd egyfajta távlati célként – a térség kisállamainak szövetkezését az új Közép-Európa magasabb szintű létformájaként elfogadhatónak tartotta. „Az új Európa már főként ennek feltételeire helyezi a hangsúlyt: Nemzetek igazi föderációjáról majd csak akkor lesz szó, ha majd a népek maguk fognak szabadon és önszántukból egyesülni. Erre tart Európa fejlődése [...] Ha keletkezni fognak kisállamok föderációi, akkor azok szabadon elhatározott föderációk lesznek, melyek indokoltságukat a népek igazi benső szükségletében találják meg, nem pedig a dinasztikus és imperialisztikus törekvésekben és szándékokban.”⁴⁸

Nehezen eldönthető kérdés, hogy az ötvenkét hónapig tartó világháború után egy föderációt támogató békeprogram a régió kétségkívül sok nemzeti-

⁴⁶ Masaryk elnök 77-ik születésnapjára, *Magyar Újság*, 1927. március 8.

⁴⁷ Emanuel Rádl Masaryk nemzetiségpolitikai elszigetelődéséről véleményét megosztotta Maléter Istvánval, az eperjesi jogakadémia egykori tanárával, aki erről levélben számolt be Jászi Oszkárnak. Vö. LITVÁN György: Jászi Oszkár és a Maléter-család kapcsolatai, *Regio*, 1990/4., 170–188. p.

⁴⁸ MASARYK: *Az új Európa*, 45. p.

ségi konfliktus által szabdalt térképén életképes föderációt teremthetett volna-e. Alighanem az emigráns Jászi látta jól, amikor az ő 1918. évi föderációs elképzeléseit és Masaryk kisállami koncepcióját összevetve a következő megállapításra jutott: „nem lehet elvitatni, hogy Masaryk elnök 1918-ban a fő dolgokban helyesen látta azt az államrendszert, mely a nagy világháborúból fog előállni. Ámde az új államhatárok kérdése Masaryk elnöknek egyetemességre törekvő lelkét nem elégíti ki. Az új államrend mintegy csak kereteit fogja megadni Európának. [...] Az összes nemzeti kisebbségek zavartalan fejlődését nemzetközi törvényszékkel kell biztosítani (minden állam belső ügyeibe be lehet és kell avatkoznia a kultúrállamok szövetségének az összesség érdekében), s végül Európának erkölcsi átnevelésre van szüksége.”⁴⁹

A 21. század második évtizedének végén is időszerűnek tűnő kérdés megválaszolása elvben fontos lehet annak a ma újra sokak által feloldhatatlan dilemmaként kezelt kérdésnek az eldöntésében, vajon újabb évszázadokra alkalmas megoldásként vagy egyfajta szükséges átmeneti állapotként kell kezelni a nemzetállamiságot az egységesülő uniós Európa kontextusában. Masaryk számára a szabad nemzetállam az elhatárolódás és a nemzeti függetlenség lehetősége révén az alá- és fölérendeltségi viszonyok megszüntetésével, a szabadság létállapotában megvalósítható igazi föderáció előszobáját, az önkéntes egyesülés alapfeltételét jelentette. Más kérdés, hogy a nemzetállamiság közel egyévszázados története a nagyhatalmi meghatározottságú régióknban inkább hasonlít egy végeláthatatlan labirintushoz, ahol az etnikai konfliktusok miatt újból és újból megjelenő balkanizálódás, a gazdasági leszakadás fenyegetettsége, veszélyérzete tartósan jelen van.

Masaryk nemzetállami koncepciója a 20. század folyamán többször és több ok miatt is eltorzult: a *csehszlovák politikai nemzet* – hasonlóképpen a dualizmuskori magyar politikai nemzetfogalomhoz – alkalmatlannak bizonyult a nemzetiségi egyenjogúság kereteinek biztosítására. Ehelyett a saját nemzeti önállóságukról lemondani nem kívánó kisebbségeket a szeparatizmus irányába mobilizálta, a két többségi nemzetet pedig a 20. század nagyobbik részében az állam által felgyorsítani kívánt asszimiláció vagy éppen az etnikai homogenizáció kíméletlen eszközeinek az igénybevételére sarkallta. A második világháború éveiben kialakult közép-európai német *élettér* és katonai-politikai dominancia pedig éppen úgy eleve kilátástalanná tett minden közép-európai nemzetállamiságot, mint a háborút követő pax sovietica és a pártállami korszak négy évtizede.

⁴⁹ JÁSZI Oszkár: Masaryk elnök tanításai, In.: DARVAS Sándor – SURÁNYI Géza – VÁRADY Aladár (szerk.): *Masaryk G. T. életműve, működése és hatása*, Bratislava, 1930, 7. p.